

METAFIZICĂ ȘI ETICĂ – DOUĂ POZIȚII CLASICE

MARIAN GEORGE PANAIT

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Abstract. This text is a second part of a longer study. In this study I argue that nowadays we have fundamental commitments, such as universal morality, human rights, justice, democracy; I also argue that these commitments have been constituted over more than two millennia of Greco-Roman and Judeo-Christian cultures. The idea I am trying to consolidate and propose is that of the close connection between the metaphysical principles promoted by these cultures and our fundamental commitments; I argue that these commitments are possible thanks to the affirmation of metaphysical principles. I consider contemporary positions that reject the metaphysics and I argue that this rejection deprives our fundamental commitments of the foundation on which they rest. Without making any assessment, I describe the current dominant position, an anti-metaphysical one, and question the possibility of preserving and functioning these commitments in the absence of a metaphysical foundation. In this text I argue only in favor of basing morality on metaphysics as it is proposed in two classical positions: Kantianism and Utilitarianism.

Keywords: Kantianism, utilitarianism, metaphysics, ethics.

Acest text reprezintă cea de-a doua parte¹ a unui studiu mai lung. În acest studiu argumentez că astăzi avem angajamente fundamentale, cum sunt morala universală, drepturile omului, dreptatea, democrația; argumentez, de asemenea, că aceste angajamente s-au constituit de-a lungul a peste două milenii de cultură greco-romană și iudeo-creștină. Ideea pe care încerc să o consolidez și să o propun este aceea a legăturii strânse dintre principiile metafizice promovate de aceste culturi și angajamentele noastre fundamentale; susțin că aceste angajamente sunt posibile datorită afirmării unor principii metafizice. Consider poziții contemporane care resping metafizicul și argumentez că această respingere lipsește angajamentele noastre fundamentale de temeiul pe care se sprijină. Fără a face vreo evaluare, descriu poziția dominantă astăzi, anti-metafizică, și chestionez posibilitatea prezervării și funcționării acestor angajamente în lipsa unui fundament metafizic. În acest text

¹ Prima parte a apărut în *Revista de filosofie*, LXX, 4, 2024, pp. 577–593, sub titlul „Metafizică și etică – trei poziții clasice”.

argumentez doar în favoarea întemeierii moralei pe metafizică așa cum este ea propusă în două poziții clasice: kantianism și utilitarism.

1. KANT

În plină modernitate, atunci când științific paradigma galileo-newtoniană se impusese în fața celeia aristoteliciene, în a doua parte a secolului XVIII se produce în filosofie o schimbare majoră care a fost considerată ulterior o veritabilă revoluție copernicană². Comparația nu este hazardată, pentru că așa cum după Copernic s-a renunțat treptat la geocentrism, adoptându-se heliocentrismul, la fel, după îndelungă meditație, Kant – apoi, tot mai mult, filosofii ulteriori – ajunge să mute accentul filosofiei de pe principii transcendente față de om și natură, pe structuri transcendente, a priori, proprii omului în genere. O asemenea schimbare este cu adevărat revoluționară, ea mută atenția de la ontologie asupra teoriei cunoașterii și teoriei acțiunii umane. În aceste condiții, nu doar la o primă vedere, Kant se desparte de metafizică; dar aceia care vor să facă din el un precursor al pozitivismului sau neopozitivismului suprainterprează. Kant nu numai că propune o redefinire a metafizicului – filosofic sau religios – în interiorul propriei schițe cognitive, dar păstrează – chiar dacă introdus într-o modalitate care îi este proprie – un termen fundamental al metafizicii tradiționale, Dumnezeu. Iar aceasta se petrece chiar în contextul moralei kantiene, în particular într-o lucrare care nu întâmplător tratează tocmai despre întemeierea, legitimarea, metafizicii moravurilor (adică a moralei în accepția germană a termenului *Sitten*)³.

Kant gândește în termeni proprii modernității, analizați și conceptualizați în această perioadă, deveniți un bun comun, cum sunt *intuiție, imaginație, intelect, rațiune, sentiment* etc.; gândește nu doar în dialog cu religia sau anticiei, ci în primul rând în dialog cu contemporanii și predecesorii apropiați. Câteva personalități, Newton, Hume, Rousseau, sunt, după mărturia lui Kant însuși, fundamentale pentru configurarea filosofiei kantiene. Istoric vorbind, Newton este prima prezență importantă pentru Kant; acesta reușise să formuleze câteva legi fundamentale ale naturii, ale fizicii, în expresie matematică; legi care se bucură de universalitate și necesitate. Un gânditor dogmatic/ tradițional, așa cum a fost Kant lungă vreme, ar fi pus acest aspect pe seama lui Dumnezeu și a faptului că putem să cunoaștem legile creației; Newton însuși adoptase acest punct de vedere în *Scholium generale*⁴.

² Cf. Robert Butts, *Galileo*, în W. H. Newton – Smith (ed.), *A Companion to the Philosophy of Science*, Oxford, Blackwell Publishing, 2001, pp. 149–150.

³ Cf. Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, pp. 44–46.

⁴ Cf. Isaacus Newtonus, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, Cantabrigiae, MDCCXIII, p. 482: „Hic omnia regit...ut universorum dominus...Deum verum esse vivum, intelligentem et potentem.”

Kant, sub influența celei de a doua întâlniri esențiale, aceea cu Hume, afirmă că susținerile acestuia l-au trezit din somnul dogmatic, din perspectiva tradițională asupra legilor naturii. Hume, care este cu adevărat părintele pozitivismului⁵, nu nega explicit că ar exista cauzalitate – relație care stă la baza oricărei legi a naturii –, susținea doar că ceea ce cunoaștem noi este relația de succesiune dintre două evenimente, de exemplu, dintre apariția Soarelui și încălzirea vremii; nu avem niciun fel de cunoaștere despre un proces care să lege cauzal cele două evenimente. Într-un fel, Kant se află în fața unei aporii, la fel ca Platon și Aristotel, dar spre deosebire de aceștia nu rămâne în interiorul modelului de gândire tradițional. Universalitatea și necesitatea legilor naturii sunt indubitabile pentru Kant; dar aceste caracteristici ale lor nu pot fi întemeiate pe o metafizică de tip tradițional; atunci trebuie propus ceva nou, un alt model de gândire. Și pentru că vechiul model era centrat ontologic, cel nou trebuia centrat pe cunoaștere. Soluția aporiei nu vine la nivelul ontologic, acolo unde este generată; pur și simplu trebuie trecută la alt nivel, la acela în care sunt formulate legile naturii de către Newton, anume nivelul cunoașterii. La acest nivel, Hume ne spusese deja că nu știm cum stau lucrurile în ele însele⁶, tot ceea ce știm este ceea ce vedem noi, relația de succesiune între două evenimente⁷. Prin urmare, aici trebuie lucrat, la nivelul cunoașterii. Dar legile naturii au nevoie de necesitate și de universalitate. Această exigență este aceea care se află la originea importantului și laboriosului efort kantian de construire a sistemului de cunoaștere transcendentă. Kant pornește de la unele dintre distincțiile prezente în epocă în materie de facultăți umane și consideră că aceste facultăți – intuiție, imaginație, intelect, rațiune – lucrează împreună prin structuri transcendente, a priori, pentru a face posibilă cunoașterea și pentru a explica cum sunt posibile legile necesare și universale ale naturii. La nivelul fiecărei facultăți există structuri transcendente care îi sunt proprii – formele pentru intuiție, schemele pentru imaginație, categoriile pentru intelect și ideile speculative pentru rațiune –; la formarea cunoașterii propriu-zise contribuie doar structurile transcendente ale primelor trei facultăți, ideile speculative formează un cadru regulativ pentru cunoaștere. Categoriile trebuie gândite ca abstracte, dar active, cele care structurează întregul proces de cunoaștere; fără intuiție, care poate fi empirică sau din concepte, nu există cunoaștere; reprezentarea în intuiție este concretă, iar schematismul imaginației mijlocește între categoriile abstracte și reprezentările în intuiție concrete. Pe seama acestei funcționalități a cunoașterii, Kant arată că sunt posibile trei tipuri de judecăți: analitice a priori, sintetice a posteriori și sintetice a priori (analitice a

⁵ Cf. W.H. Newton – Smith, *Hume*, în W.H. Newton Smith (ed.), *A Companion to the Philosophy of Science*, pp. 165–168.

⁶ Cf. Robert Fogelin, „Hume’s Scepticism”, în David Fate Norton (ed.), *The Cambridge Companion to Hume*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 111–113.

⁷ De fapt, Locke este cel care anunțase distincția dintre fenomen și noumen făcută la nivelul cunoașterii atunci când afirmase că senzațiile nu ne mint, că vedem ceea ce vedem, dar aceasta nu reprezintă nicio garanție că lucrurile în ele însele sunt așa cum le vedem.

posteriori sunt o contradicție în termeni, nu sunt posibile). Judecățile sintetice a priori au atât noutate, cât și necesitate pentru că subiectul și predicatul sunt legate totdeauna, dar predicatul nu este o simplă explicitare a subiectului ca în propozițiile analitice⁸. Acest tip de judecăți sunt cele în care sunt exprimate legile naturii. Altfel spus, ceea ce avem este o cunoaștere a fenomenelor, așa cum sunt date/construite ele în cunoașterea noastră, nu o cunoaștere a noumenelor așa cum considera filosofia tradițională. Astfel, se arată cum este posibilă fizica newtoniană, în particular legile formulate de aceasta.

Kant a salvat necesitatea și universalitatea cunoașterii susținând că nu există decât o cunoaștere a fenomenelor, nu și a lucrurilor în sine. Kant are însă și un puternic angajament față de universalitatea și de obligativitatea⁹ moralei. Morala dominantă este morala creștină; este o morală care are caracter universal și pentru cei mai mulți este teleologică: este morală acțiunea săvârșită din virtuți care ne îndreaptă către Dumnezeu. Or, Kant eliminase accesul cognitiv la Dumnezeu și odată cu el argumentele tradiționale pentru existența lui Dumnezeu. Dar nu este indiferent față de religie, și cu atât mai puțin față de morală. Din punct de vedere cognitiv, Dumnezeu este doar o idee speculativă, ce-i drept una care trebuie păstrată, dar este doar o idee speculativă. Primul pas major al revoluției înfăptuite de Kant, cel cognitiv, fusese făcut; al doilea, de aceeași magnitudine, este filosofia morală pe care el o întemeiază de asemenea în subiect, dar de data aceasta în subiectul noumenal. Rațiunea, aceeași facultate care are utilizarea cognitivă tocmai descrisă, una care conduce la structurarea de fenomene, are și o utilizare practică, morală, singura care ne pune în prezența unicului lucru în sine pe care ni-l putem apropria, dar pe cale morală, nu cognitivă, persoana, subiectul moral. Poate fi presupus că lectura pe care a făcut-o Kant din Rousseau, *Émile*, a facilitat clarificarea conceptuală a teoriei morale kantiene; oricum, rațiunea, sentimentul și conștiința – chiar dacă există importante diferențe de conceptualizare și atribuire de funcții – sunt și într-un caz și în altul facultățile esențiale pentru morală.

Acțiunile omului pot fi din sentiment, adică din înclinație, care este subiectivă și schimbătoare, nicidecum universală și obligatorie, sau din rațiune, din datorie, care este universală și obligatorie. Așadar, Kant, pentru a-și așeza temeiul moralei în om, susține autonomia morală, faptul că omul își dă singur legea morală: faptul că vorbim despre o lege morală înseamnă că aceasta este universală și obligatorie. Astfel, la nivel moral, se asigură aceeași răsturnare de paradigmă ca la nivel

⁸ Exemplul lui Kant este $7+5=12$, o judecată matematică sintetică a priori; în realitate, astfel de judecăți sunt analitice. A se vedea critica făcută de Louis Couturat, *Les principes des mathématiques. Avec un appendice sur la philosophie des mathématiques de Kant*, Paris, Felix Alcan, 1905, pp. 255–265.

⁹ Introduc acest termen pentru că, deși Kant pretinde că imperativul categoric este pentru morală ca o lege pentru natură, este limpede că în cazul moralei funcționează logica deontică, nu cea modală; altminteri nici nu am putea acționa altfel decât moral; dar fără libertate și responsabilitate nu există morală.

cognitiv: legiferatorul nu mai este heteronom, ci autonom și legiferează universal. Dar, pentru a face aceasta, legiferatorul nu poate fi decât un lucru în sine, un noumen, o valoare absolută, pentru că numai acela care își cunoaște calitatea de scop în sine și căruia aceasta îi este recunoscută de toți cei care sunt la fel cu el poate legifera pentru sine și legiferează astfel încât legea sa să fie direct recunoscută de semenii săi. Toate acestea vorbesc despre necesitatea ca persoana care dă o lege morală pentru sine, recunoscută de ceilalți, să fie un scop în sine, un noumen. Persoana legiferează, persoana este subiect moral, acțiunea morală are loc între scopuri în sine, morala ne plasează la nivel noumenal; rațiunea noastră pe cale cognitivă ne oferă o imagine a lumii alcătuită din fenomene; tot rațiunea noastră în exercițiul ei practic, moral ne dă acces la un tip de noumene, persoanele, subiecții morali. Și avem acest acces legiferând din datorie, din rațiune, formulând imperativul categoric după care să ne conducem acțiunile în lumea morală a relațiilor cu celelalte subiecte morale, cu celelalte persoane. Aceasta este porunca pornită autonom din datorie; spre deosebire de imperativul categoric, imperativul ipotetic își are originea în sentiment care este subiectiv și schimbător, nu are nimic a face cu morala; imperativul ipotetic este de forma *dacă... atunci...*, este o formă de condiționalitate utilitară care se va schimba în funcție de înclinații, de contexte, de utilitate. Datoria îi imprimă imperativului categoric acea obligativitate și universalitate care sunt indiferente la asemenea considerente, pentru că sunt din alt plan, din acela al lucrurilor în sine. Noi ne mișcăm în ambele planuri; avem chiar în noi înșine structurile, aparatul, pentru a face așa ceva¹⁰.

Aceasta este structura fundamentală a gândirii kantiene și a revoluției înfăptuite de ea în filosofie. Pentru a clarifica distincția dintre cele două planuri, cel al înclinației și cel al datoriei, Kant expune patru situații, arătând că numai ultima este morală: acțiuni săvârșite din înclinație, contrare datoriei, cum este furtul, nu sunt morale; acțiuni săvârșite din înclinație contrară datoriei, dar care sunt *ca* acțiuni conforme cu datoria, de exemplu, îți ajuți bunica (conformitatea cu datoria), dar o faci pentru a o moșteni (înclinația contrară datoriei), nu sunt morale; acțiuni din înclinație conformă cu datoria, acțiunile însele conforme cu datoria, de exemplu ai înclinația de a îți iubi copilul (înclinație conformă cu datoria) și faci acțiunea de a-l ajuta (acțiune conformă cu datoria), nu sunt morale; acțiuni în care lipsește înclinația conformă datoriei (sau chiar este prezentă înclinația contrară datoriei), săvârșite din datorie, de exemplu nu îți plac vecinii tăi, dar acționezi din datorie față de ei în chip moral¹¹. Folosind aceste clasificări, Kant interpretează porunca iubirii dată de Christos ca fiind o poruncă din datorie, doar acesteia putându-i-se porunci, în vreme ce sentimentelor, înclinațiilor nu le putem porunci¹². Kant clarifică astfel în

¹⁰ Cf. Patricia Kitcher, *Kant on the Unity of Self – Consciousness in the Unity of Perception; Kant's Theory of Moral Agency*, în <https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/research/projects/kant-unity-self-consciousness-unity-perception-kants-theory-moral-agency>

¹¹ Cf. Imm. Kant, *Groundwork...*, ed. cit., pp. 22, 24, 26, 28, 40.

¹² Cf. *ibidem*, p. 26

mod exigent care este singurul tip de acțiuni morale, acela din datorie, și pentru a le securiza elimină orice atingere a acțiunilor morale cu suspiciunea că ele ar putea veni din sentiment, atâta timp cât acesta este prezent. Aceste precizări sunt importante pentru că una dintre formulările pe care le dă Kant imperativului categoric „acționează astfel încât umanitatea din tine și din ceilalți să fie luată totdeauna și ca scop, niciodată doar ca mijloc”¹³, poate fi interpretată astfel încât să se suprapună cu a treia situație dintre cele patru descrise. În mod regretabil și formularea cea mai tare a imperativului categoric, „acționează totdeauna astfel încât maxima acțiunii tale să poată fi în același timp luată ca maximă universală”¹⁴, a fost considerată mai degrabă o metanormă, decât o lege morală propriu-zisă. Dar, mai îngrijorător decât faptul că formularea este greu de aplicat în acțiunea morală, se dovedește împrejurarea că ea poate fi aplicată și ca o normă egoistă, ceea ce clar nu a fost în intențiile lui Kant¹⁵. Acesta argumentează că persoana este scop în sine, că are valoare absolută pentru că rațiunea este scop în sine, pentru că rațiunea are valoare absolută. În mod subiectiv, fiecare constată pentru sine că rațiunea este scop în sine, că este ireductibilă; în mod obiectiv, fiecare constată că rațiunea celorlalți este de asemenea scop în sine, este ireductibilă; ceea ce înseamnă că în mod absolut rațiunea este scop în sine și trebuie tratată ca atare¹⁶. În baza acestei argumentări este justificată prima formulare citată a imperativului categoric și este eliminată posibilă interpretare egoistă a celei de-a doua formulări citate a imperativului categoric, împreună cu orice altă interpretare care nu s-ar conforma faptului că în chip absolut rațiunea, adică persoana, este scop în sine¹⁷. Acela care acționează din datorie, a cărui maximă a acțiunii este imperativul categoric, îndeplinește una dintre condițiile necesare pentru a fi răsplătit cu fericire. Dar nu există garanție certă la nivelul persoanei că aceasta va acționa întotdeauna moral; dacă judecătorul actelor noastre este conștiința¹⁸, aceasta este un judecător subiectiv, care poate fi înfrânt de înclinații, astfel încât actele noastre să nu fie morale. Actele noastre nu sunt judecate doar de către conștiință, ci asupra lor se pronunță un judecător obiectiv care are și capacitatea de a-i răsplăti pe aceia care se poartă moral și care sunt credincioși cu fericire; acest judecător obiectiv este Dumnezeu. Acesta este El însuși o persoană liberă care are deplina capacitate de a judeca și de a răsplăti, dar numai pe aceia pe care vrea El dintre cei morali și credincioși; astfel se păstrează libertatea deplină a divinității care nu poate fi forțată să răsplătească automat cu

¹³ Cf. *ibidem*, p. 86.

¹⁴ Cf. *ibidem*, p. 70.

¹⁵ Norma poate fi interpretată astfel: acționează totdeauna egoist; această maximă a acțiunii tale poate fi aplicată de oricare altul.

¹⁶ Admițând că aspectul cognitiv care garantează ireductibilitatea rațiunii este argumentat solid, rămâne totuși o întrebare: dacă a constata aceasta conduce automat la respectul absolut pentru rațiunea fiecăruia. Întrebarea poate fi pusă, mai ales, dacă ținem seama de faptul că, după Kant, conștiința fiecăruia este doar un judecător subiectiv.

¹⁷ Cf. *ibidem*, p. 52.

¹⁸ Un studiu comparativ despre conștiință la Rousseau, respectiv Kant, ar permite să se vadă diferența majoră, asocierea acesteia cu sentimentul la primul, respectiv cu rațiunea la secundul.

fericire pe cei morali și credincioși. În același timp, Dumnezeu nu este arbitrar, este El însuși o ființă morală, una care este ținută să răsplătească cu fericire pe cine vrea El, dar numai dintre cei morali și credincioși¹⁹. Aceasta este schița a ceea ce propune Kant drept argument moral pentru existența lui Dumnezeu.

Angajamentul nostru moral datorează mult eticii deontologice kantiene și argumentelor sale pentru autonomie și universalitate morale; în același timp, reiese clar din analizele anterioare că asumțiile metafizice ale lui Kant sunt prezente nu numai în epistemologia sa în forma ideilor speculative, ci, mai ales, în teoria sa morală care produce chiar un argument pentru existența lui Dumnezeu. Cele două aspecte care ne interesează, prezența asumpțiilor metafizice în mecanismul de funcționare a moralei, respectiv angajamentul nostru pentru tipul de morală propus, reies clar din cele anterioare.

2. UTILITARISM

Etica deontologică propusă de Kant a primit chiar în epocă o replică semnificativă din partea lui Bentham, a utilitarismului care avea să devină în secolele XIX și XX cel mai important concurent al kantianismului. Din acest motiv, utilitarismul este ultimul tip de teorie etică pe care îl analizez. El prezintă o particularitate semnificativă, aceea că, atunci când s-a conturat, a fost puternic influențat, prin Mill, de pozitivismul lui Comte și, drept urmare, a putut formula pretenția că propune o morală cu aplicabilitate universală fără a face apel la asumpții metafizice. Din acest punct de vedere, utilitarismul este o provocare pentru ideile în favoarea cărora argumentez în acest text. Tocmai acestei provocări încerc să îi răspund, schițând etica utilitaristă și încercând să descopăr un punct de contact cu metafizica.

Bentham se referă critic la morala kantiană, vizând însăși baza argumentării că subiect moral este persoana, că imperativul categoric se adresează persoanelor, adică acelor indivizi care au rațiune, sunt raționali. Bentham argumentează că un cal matur este mai rațional decât un copil mic – ceea ce ar însemna că rațiunea nu are acel caracter absolut în favoarea căruia argumentează Kant. El propune pentru poziția de fundament al moralei simțirea, capacitatea de a resimți plăcere, respectiv de a suferi²⁰. Desigur, adoptarea unei astfel de baze a moralității extinde sfera moralei dincolo de oameni. Oricât de promițător pare demersul lui Bentham din perspectivă contemporană, el aduce cu sine diferite probleme, printre care aceea a reciprocității morale sau – în altă formulare – a capacității de a conștientiza și de a formula norme morale este cea mai importantă. De altminteri, utilitariștii nu intenționează să renunțe la formularea de norme morale care trebuie să fie accesibile

¹⁹ Cf. *ibidem*, p. 38.

²⁰ Cf. Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford, Clarendon Press, MDCCCLXXIX, pp. 311–312, n. 1.

tuturor participanților la jocul moral utilitarist; dar un punct fundamental este câștigat, anume acela că temeiul moralității este de natură finalistă, nu deontologică, adică obținerea unui cât mai bun raport între plăcere și suferință sau între utilitate și costuri. La Mill, toate aspectele care ne interesează apar în mod clar. Conform acestuia, principiul fundamental al utilitarismului este acela al obținerii fericirii – iar aceasta este definită în termenii relației dintre plăcere și suferință sau dintre utilitate și costuri –, adică a maximumului de plăcere/utilitate pentru cei mai mulți cu minimum de suferință/costuri. În această privință, nu există nicio îndoială, etica utilitaristă este teleologică și poate fi considerată un hedonism. La același nivel de generalitate cu principiul utilitarist se află una dintre cele mai provocatoare consecințe ale acestuia – de care nu mă ocup aici, dar o semnaliez –, și anume faptul că principiul nu se referă doar la ceea ce putem califica drept acțiuni morale, ci la toate acțiunile. Aceasta se explică prin faptul că plăcerea sau suferința, în speță cele fizice, la rigoare pot fi chiar măsurate, și cu atât mai mult pot fi măsurate utilitatea și costurile. Desigur va exista totdeauna o latură subiectivă – durerea mea de măsă sau preferința mea subiectivă care au născut ele singure literatură filosofică, respectiv economică. Astfel, chiar în nucleul, în formularea principiului există o ambiguitate căreia i se poate atribui o tușă metafizică. Întorcându-mă la argumentarea lui Mill în favoarea principiului utilitarist, se observă că, în generalitatea acestuia, el se aplică oricărui fel de plăceri și, implicit, oricărui fel de suferințe. În această generalitate a sa, principiul ne spune că orice plăcere este dezirabilă, indiferent de calitatea ei, și orice suferință trebuie evitată. Aplicarea *tale quale* a principiului generează ceea ce s-a numit hedonismul amoral: de exemplu, acela al lui Aristip din Cirene. Este deja o marcă semnificativă apariția calificativului *amoral*, pe lângă hedonism. Aceasta se întâmplă pentru că cirenaicul se conduce după un principiu hedonist strict individualist, care nu îi are în vedere pe cei mai mulți, așa cum stau lucrurile la Mill și în utilitarism în general. Morala are această particularitate că, deși se referă la subiectul moral, la individ, la actele libere și la responsabilitatea acestuia, este posibilă doar în comunitate, în interacțiunea cu ceilalți. Din acest punct de vedere, formularea maximei utilități pentru cei mai mulți cu minimum de costuri privește în mod esențial aplicarea principiului la individ în comunitate. Pus în fața variantei de hedonism amoral – orice plăcere este dezirabilă –, Mill, care nu numai că a sesizat, dar este puternic (în tradiția britanică) interesat de comunitate, gândește despre individ în cadrul acesteia. Chiar dacă distincția lui între plăceri fizice și plăceri spirituale este relevantă și numai pentru nivelul individului, ceea ce vizează Mill în primul rând este relația acestuia cu comunitatea. El declară plăcerile spirituale ca fiind superioare celor fizice pe baza a trei criterii – durată, siguranță și intensitate – și argumentează că principiul utilitarist trebuie aplicat astfel încât să dăm întâietate plăcerilor superioare, spirituale. Pentru a-și întări poziționarea afirmă că este mai bine să fii un Socrate nefericit, decât un porc satisfăcut²¹. S-a afirmat despre hedonismul cultivat de utilitariști, pe seama acestor

²¹ Cf. John Stuart Mill, *Utilitarianism*, în John Stuart Mill, *Utilitarianism On Liberty*, Oxford, Blackwell Publishing, 2003, p. 188.

idei ale lui Mill, că este unul moral. Și atașarea acestui calificativ, *moral*, la hedonism trebuie să ne dea de gândit. Suntem în prezența unei etici finaliste, definită ca maximă utilitate pentru cei mai mulți, culegere de maximă plăcere pentru cei mai mulți, cu minimum de costuri sau suferință. Principiul chiar definește o morală; atunci, de ce această nevoie de a întări, de a adăuga calificativul *moral*? Iar adăugarea este chiar în inima principiului, în selectarea plăcerilor preferate, anume cele superioare, spirituale. De obicei, se argumentează împotriva utilitarismului faptul că unii obțin beneficiile și alții plătesc costurile; argumentul nu este solid atâta timp cât toți participanții au fost de acord cu aplicarea principiului²². Simetric, utilitariștii argumentează că până și kantienii în situații limită devin utilitariști²³; în realitate, prin *situații limită* se înțelege de cele mai multe ori, dacă nu întotdeauna, situații în care oamenii nu mai au de ales, nu mai sunt liberi și, prin urmare, nici responsabili, iar așa-zisa lor alegere utilitaristă este în realitate o constrângere fără ieșire.

Fără îndoială, utilitarismul în variate forme este nu numai teoria concurentă în materie de etică cu kantianismul, dar și etica cea mai răspândită în societatea capitalistă dezvoltată. Motivele acestei asocieri sunt evidente, sunt înscrise chiar în principiul utilitarist. Atașamentul nostru pentru morală este puternic determinat și de utilitarism. Dar utilitarismul nu este liber de asumții metafizice, așa cum poate pretinde asocierea lui cu pozitivismul. Chiar la filosoful care este central pentru utilitarism și în același timp pentru influența exercitată de Comte asupra utilitarismului, anume la Mill, am observat distincția între plăceri spirituale și fizice și afirmarea superiorității celor dintâi. O asemenea distincție presupune, la nivel antropologic, dacă nu o separație, cel puțin o puternică autonomie a spiritului, până la a răsturna cu totul prioritățile fizice. Este imposibil să nu vedem în această poziție a lui Mill influențele metafizicii manifestate pe teren moral, mai ales atunci când superioritatea plăcerilor spirituale este clar afirmată. În absența acestui tip de plăceri și a superiorității lor declarate, utilitarismul ar fi fost un fel de hedonism extrem, amoral. Este drept, utilitarismul poate evolua în această direcție (și sunt semne că o face uneori), dar așa cum este el conturat de Mill, utilitarismul și morală lui nu sunt complet lipsite de asumții metafizice.

²² Cazul limită în care ești întrebat dacă ți-ai da mama canibalilor mizează pe aspecte emoționale; în fapt, dacă toți participanții la aplicarea principiului (inclusiv mama) au căzut de acord asupra aplicării în mod liber (inclusiv asupra modului de selecție a celor care vor plăti costurile) a acestuia, atunci nu se încalcă drepturile nimănu.

²³ Un tip de exemplu care circulă frecvent este acesta: pe o cale ferată vine în viteză un tren, te afli la un macaz și poți direcționa trenul către una dintre cele două opțiuni posibile știind că pe una dintre ele se află o persoană, iar pe cealaltă cinci; chiar dacă ai fi kantian ai alege să sacrifici o persoană. Acest experiment mental este prost construit dacă prin el se urmărește a se dovedi preeminența utilitarismului; în realitate, experimentul este construit astfel încât nu îți lasă decât calea utilitarismului. Problema reală pentru comunitate este să nu se ajungă la o situație de acest tip. Circulă variante numeroase ale unor astfel de experimente mentale care pot și trebuie să fie dizolvate printr-o analiză a proceselor care conduc la ele.

Am făcut o succintă trecere în revistă a câtorva momente relevante pentru evoluția teoriei etice – Platon, Aristotel, creștinism, Kant, Mill – și am arătat că fiecare dintre ele a contribuit la formarea prezentului nostru angajament față de morală; am argumentat că în fiecare teorie etica morala a fost pusă în legătură cu asumții metafizice și am mai afirmat că lucrurile stau astfel și pentru angajamentele noastre morale, chiar dacă de multe ori nu conștientizăm acest lucru. Problema noastră era că atunci când atacăm asumțiile metafizice fragilizăm și angajamentele morale; pentru bunul mers al comunităților noastre, am așteptarea ca aceia care poartă un astfel de atac fie să își nuanțeze pozițiile și să le precizeze în sensul problemei relevate, fie să propună construcții etice libere de metafizică, dar care să asigure un standard moral cel puțin la fel de benefic pentru comunitățile noastre cum este cel tradițional. Iar *benefic* înseamnă tocmai respectul pentru persoană, despre care am tratat în acest text, respectul pentru drepturi care se referă la individ în comunitate (despre care voi trata ulterior) și respectul pentru dreptate, care se referă în primul rând la comunitate și apoi la individ (despre care, de asemenea, voi trata ulterior).